

УДК 821.161.2“19”-1.09

У ЗАДЗЕРКАЛЛІ ЗАГОЛОВКІВ А. СОДОМОРИ

Оксана Траченко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: english_philology@ukr.net*

Виявлені два лейтмотиви поезій і прози Андрія Содомори – лейтмотив “вічного повернення” і лейтмотив самотності, яка супроводжується ностальгією.

Ключові слова: заголовок, лейтмотив, “вічне повернення”, самотність, ностальгія.

Тема “вічного повернення” є наскрізною у світовому мистецтві. Є вона й лейтмотивною у творчості А. Содомори. Специфіка цієї теми автора – в його хронотопі, просторово-часовому обрамленні тем і мотивів. М. Рудницький [7, 43] писав про заголовки І. Франка: “Заголовки Франка – найважливіші дати його життя”. Можна сказати, що заголовки А. Содомори є мотивами його творчості. Тема повернення – це, перш за все, повернення у світ дитинства. Знаходимо її в циклі (хоч він формально так не виділений) ностальгічних віршів про дитинство, де світ сприймається чуттєво: звуком, музикою – “*Фортеп’я*”, “*Спогад*”; кольором – “*Шоломія*” та ін.; настроєм – “*За шахівницею*”; зором, формою, контуром – “*Горпинка*”, “*Тополя*”, “*Андрійкова долина*”; запахом і смаком – “*Дим*”; рухом – “*Стріла*”; світлозвук – “*Відлуння тиші*”. Звуки, кольори, запахи, форми торкнулися дитячої душі ліричного героя і записалися в його емоційній пам’яті. І торкнулися душі читача. Як і поет, читач – вічна дитина. Всі ми – вічні діти родом із царства дитинства і вічно туди повертаємося. Минуле не вмирає. Воно навіть не минуло. “С сльози речей. Усе смертне торкається душі”. (Вєргілій).

У вірші “*Фортеп’я*” читаємо перші дві стрічки:

*Долонями по пригорщу хвилин –
І проступає поміж ліній долі.
Фортеп’я віденський...*

і бачимо назви двох книг автора – збірки віршів “*Пригорща хвилин*” і книжки літературних портретів “*Лініями долі*”. У єдиному образі-метафорі “*Пригорща хвилин*” час застиглий, “матеріалізований”, щось на зразок зернин чи піщинок. І, за контрастом, у вірші “*Дим*” час плинний. Заголовок “*Дим*” у тексті вірша повторюється дев’ять разів. Перший, четвертий і п’ятий катрени – майже фотографічна точність картини:

Блукає полем тиходумний дим:
Під вечір вогке палять картоплиння.
Другий і третій катрени – діалог:
Ти не кажи, що з димом все пішло...
Ти не кажи, що дим – то смерть речей...

Тут бачимо таку контекстуальну реалізацію різних смислів¹ заголовка:

¹ Будемо розрізняти значення і смисл заголовку по Е. Косеріу [5,514]; значення заголовку є узуальне значення мовних одиниць, які його складають. Смисл заголовку актуалізується текстом.

1) дим – узуальне (словникове) значення: дим спаленого картоплиння; 2) дим – “тепло землі”; 3) дим – тлінність усього суцього, смерть усіх речей – “з димом все пішло”; 4) дим – ніщо, “межа всього й усьому”; 5) дим – “гірко- солодкий спогад про маму: “горнись до мами” – ностальгійний мотив; 6) дим – шлях, дороговказ: “якби не дим, хтозна чи б Одиссей в свою Ітаку повернувся, додому”; 7) дим – дим шлях додому, до себе, не тільки Одиссея. Це і є шлях до себе ліричного героя, це початок початків, початок “стежки до себе”. Таким чином, на виході із тексту заголовки, обростаючи образно-контекстуальними конотативними планами, перетворюється в місткий образ, де різні смисли, накладаючись і зіштовхуючись, передають неповторне: дим=дим; дим≠дим, тобто в цьому випадку маємо тезу, антитезу і синтезу. На стику двох протилежностей народжується новий смисл. Покажемо, що це характерно й для інших творів.

У короткій новелі “Гість” жінка увесь рік підмітає поріг, “змітає час”: 1) цвіт вишні; 2) плід вишні; 3) опале листя; 4) сніг – “від білого і до білого”. Заголовок “Гість” повторюється в тексті парафразою “чоловік на ім'я час” і стає зрозумілим з епіграфу:

*Так склалося,
що чоловіки
мені коштовностей
не дарували.
І тільки ти
до міді моїх кіс
досипав срібла
щедрою рукою (Н. Трохим).*

Останній, четвертий абзац дає діаметрально протилежне трактування гостя-часу – це неторкнутий поріг, засипаний снігом, на якому жевріє “тремкий, кольору міді, запізнілий листок у дарунок від чоловіка, якому імення – час”. Новела – візерунок з двох кольорів – волосся жінки кольору міді, яке час розквітчав білим і останній подарунок часу – листок кольору міді на білому засніженому порозі. Отже, час – це подарунок життя і час – небуття. Із їхнього взаємного напруження виникає третій смисл “часу” і загальний філософсько-етичний замисел тексту. Час застиглий, “матеріалізований” в образі закам’янілого дерева знаходимо також у новелі “Камінь, що був деревом”. “Uno, duo, tre” (один, два, три) – також час, оскільки числівники – це застиглий час (приватна розмова з автором).

На протилежному полюсі знаходимо “час-мить”, “час-миттевість” – сонет “Муть”, вірш “Метелик” (бо вірш не про метелика), новела “Ver erat Aeternum...” (“Вічна стояла весна” – Овідій), сонет “Цвіт кульбаб” та ін. Заворожує майстерність автора у змалюванні переходу (стану) між “вже не і ще ні”: “весна – зима” (“Біле й зелене”); “осінь – зима” (“Перевтілення”); “зима – весна” (“Неспостережне”); “сон – пробудження” (“Пробудження”); “миттевість-тяглість” часу (“На переході”); і – дивовижне – між рухом, звуком і барвами (“Відлуння тиш”):

*Та вдарить час потужніше крилом
І затемніє навкруги мовчання.*

Межу надії і не-надії знаходимо в новелі “Una Salus Victis...”: “Una salus victis nullam sperare salutem” (Вергілій) – “є лишень один рятунок для переможених – не сподіватись на жоден порятунок”.

Таїнство миті й таїнство тяглість часу й невловимості часу знаходимо також у віршах “Свіча” і “Чекання”. Вони побудовані на антитезах “світло – пільма”, “близьке – далеке”,

“життя – смерть”, “смерть – безсмертя”, “смерть – вічність”. Ці два вірші потребують окремого дослідження. “Плинність”, “тяглість” часу зображена в новелі “Сходи”, мініатюрі “Час рікою пливе” і, за контрастом, “вічність” – у віршах “Космос”, “Синевір”, “Хронос”.

Проте мотив “вічного повернення” і супутній йому мотив ностальгії не вичерпується, а лише починається циклом віршів і новел про дитинство. Це також і повернення до часу, людей і подій в минулому – хай навіть вчорашніх. Як констатує сам автор, “писання – теж ностальгія, жага повернення” до часу, якого вже нема, хоч ми ще є. До сьогодні, яке могло би бути іншим¹.

Сміј керуватись розумом своїм!

Sapere aude! – мовою Горація.

Якби ж то став на закликіві тім

Не хтось один. якби ж то – ціла нація!

І ще один катрен :

Удруге не вступити в той же слід,

Хоч як вицілюймо, йдемо чи їдем, -

Хай слово в слово будем, хай в обхід

Тлумачити, - дарма: non bis in idem².

Ностальгійний мотив, як і тема “повернення”, присутній і в постійному, який ніколи не переривається, інтересу до античності. Це ностальгія за гармонією і цілісністю сприйняття світу. Саме там були створені високі етичні цінності. Античність – вічне джерело чистоти, мудрості та моралі. В есе, новелах і віршах автор просто і природно вступає в діалог з мудрим елліном чи римлянином.

“До себе спершу – не до мене поспішай ” –

Луцилієві радить у листах Сенека...

Не заблукав би: хто до себе йде – на жаль

Проводиря не знайде, йти ж – далеко!...

У новелі-есе “Камінь, який був деревом” співрозмовниками автора є

Евклід, Сенека, Лукрецій, Паскаль, Франко. У новелі-есе “Надії тло зелене” зустрічаємося з Платоном, Ахіллою, Еклезіастом, Горацієм, Сенекою, Архілохом, Лесею Українкою, Франком, Зеровим. І вони органічно вплітаються в тканину тексту, не створюючи ефекту колажності чи мозаїчності. Постійний діалог з античністю призводить до “діалогічності” слів-образів у розумінні М. М.Бахтіна [2, 61] і багатства асоціацій. Іноземні слова та вислови, входячи одночасно у тканину текстів першоджерела й тексти автора є не тільки засобом створення інтертекстуальності, а й засобом створення особливо тонкої смислової гри.

За енциклопедичністю тексти А. Содомори можна порівняти з творами Бореса. Однак Борес байдужий до читача – він кидає читача в лабіринти своєї логіки, алогізмів і асоціацій і покидає його там. А. Содомора терпляче веде свого читача за руку.

Другою домінантною темою творчості А. Содомори є тема екзистенційної самотності. Як стверджує Е. Кар, [12, 358] ми приходимо в цей світ самотніми і відходимо самотніми, однак ми найсамотніші, коли живемо. Та й суспільство, громадськість – це тільки самотність зовні, за думкою А. Стрінберга [12, 146]. Тема самотності наскрізна. Це “дичка” у вірші під заголовком “Дичка”; вона не тільки сама в полі, вона – дичка, не потрібна, не затребувана.

¹ Принагідно згадаємо Андрія Вознесенського і його «Ностальгію по настоящему».

² «Нічого двічі», буквально «У те ж саме не можна двічі»

Це “тополя” у вірші “*Тополя*”, сама в куті, чужинка в плодовім саду, однак – що важливо – тільки вона з висоти свого засохлого верху (теж образ) і бачила у своїй самотності майбутню пустку і обійстя і саду. Це “яблуко” у вірші “*Яблуко*” – “останнє яблуні дитя самотністю всміхнулось рятівною”. Це і “*Кентавр*” на вулиці Краківській у Львові.:

Кентавр на Краківській якийсь сумний,

хоча хильнув із чари.

Бо він – Кентавр, він – самотній,

Без пари.

Це й самотній мак:

Серпень. Поле. Ні душі.

Обрій даленіє.

Мак самотній на межі

Спогаду чи мрії.

Особливо пронизливо й щемливо тема самотності звучить у новелах “*Сивий вітер*”, “*Зерна*”, “*Фотель пана Дутчака*”, “*Процальне слово*”, “*Зрубана тінь*”, “*Як лист зазеленіє*”, “*В тремкому світлі гончих псів*” і ін.

Зупинимось на новелі “*Сивий вітер*”. Заголовок проходить наскрізним повтором через текст. У першому рядку вітер – “мандрівник”, далі “осінній”, наче “сивий”, “вересневий”, і нижче, – “сивий чи то п’яний”.

Водночас вітер – це місткий образ, що передає подув енергії чи матерії між ліричним героєм і дівчиною, яка сидить на лавці, на площі, з відкритою книжкою, яку ніби читає-гортає вітер. Цю мить, невловимий стан душі ліричного героя, цей момент зустрічі без слів як момент істини йому судилося згадувати все життя. Тут вітер – тонка енергія смутку чи енергія мовчання, бо ж “людина в найбільшій мірі є людиною, завдячуючи тому, про що вона мовчить, а не тому, про що вона говорить» (А. Камю) [6, 97]. Образ вітру прочитується і як ностальгія ліричного героя за тією осінню і зустрічю, до якої він буде повертатися подумки все життя. І, нарешті, в останньому абзаці новели вітер є проявом енергії небесних сфер. “З велетенської світової павутини висвітленими на екрані-моніторі словами хтось до мене промовляє, бесідує зі мною – про самотність сивого вітру”. Таким чином, вітер = вітер (теза) вітер ≠ вітер (антитеза). Із цієї антитези “земне – небесне”; “миттєве – вічне”, тремкість зустрічі – космос, вічність народжується новий смисл “вітру” як макрометафори на рівні всього тексту. Висловлюючи цю думку в семасіологічних термінах, можна сказати, що слово “вітер” у тексті новели на метасеміотичному рівні дістає свої конотативні системи – в даному випадку діаметрально протилежні – через образно-текстуальні конотативні плани.

Отже, можна стверджувати, що новела – про безконечну, космічну самотність ліричного героя. У “мініатюрі”, написаній майже за моделлю японського “хокку” чи “танка” цей мотив звучить так:

Людина,

вітер

і листок -

осіннє трію.

І, нарешті, вірш “*Космос*” як квінтесенція вже сказаного:

Хоч маком сій, хоч зорями –

Одне і те ж!

*Тій тиші, що над горами,
Немає меж.*

.....
*Свою зорю знаходимо –
Це саме та!
Вдивляємося з подивом:
Це ж самота!*

Лейтмотив самотності знаходимо й у есе “*Стебелінка*” в циклі “*Стежкою до себе*”. І знову Сенека в листі до Луцілія: “Поспішай до мене, але до себе – передусім”. Звідси й назва циклу “*Стежкою до себе*”. “*Стебелінка*” – поєднання і сплав усіх мотивів, згаданих вище. Тут бачимо ліричного героя, самотнього пілігрима – бо ж до себе треба самому йти. “Далина та, як і давнина, відтінена смутком. І “стежка до себе” належить осені, зрілості”. Іде ліричний цикл в дитинство. “Ні дороговказів тут немає, ні провідників. Орієнтирами – саме ті світлові точки і крихти живого часу... І знову Сенека: “Все, Луцілію, чуже нам, один час – наша власність”.

“Де знайду свою душу, чотирипелюсткову сльозу?” (Новогрецький поет Одиссей Елітис). Крихта моєї душі, мого часу, – то стебелінка, що гнула за ледь помітною течією Горпинки. Яка протікала (вже ледве жибонить нині) через моє село Вирів. Якось, понад півстоліття тому, я задивився у прозорість тієї річки й мені видалося, що вода в ній не пливе, а лиш віддзеркалює високу літню синяву...

І тут, на дні річки, я побачив стебелінку, одну стебелінку (інші прилягли, наче послулі, на дно), яка ненастанно й мірно хилилася за течією; вона й стала для мене образом тихоплинності ріки й самого часу. Бо то було село, його сонячні, а не механічні години, бо то був золотий вік – дитинство... Думка Паскаля “Людина – то стебелінка, але мисляча”, пов’язалася в мене саме з тією стебелінкою”. І ностальгічне: “Хотілося б хоч раз іще глянути на неї тодішнім своїм зором, відчутти такий же, нічим не припорошений, подив... Та ясно одне: саме та стебелінка, та й інших чимало речей, що на них ми глянули якимсь особливим поглядом, повертають округину давно минулого часу, отже, нас – нам самим повертають...”

Два заголовки – “*Стежкою до себе*” і, особливо, “*Стебелінка*” пронизують увесь текст. При цьому зі словом “стебелінка” відбуваються семантичні зміни, які ведуть до утворення індивідуально-художнього значення. У заголовку слово “стебелінка” у своєму денотативному значенні прогнозує текст. Розуміння смислу “стебелінки” в тексті відбувається ретроспективно, поетапно, повертаючись до заголовку після завершення читання тексту. Таким чином, заголовок є рамковим знаком, який зв’язує початок і кінець тексту – стебелінка повертає ліричному герою його самого. Тут знаходимо такі контекстуальні смисли “стебелінки”: 1) узуальний, “рослинка в річці”; 2) крихта часу; 3) крихта душі; 4) мисляча стебелінка – людина (Паскаль); 5) ностальгія; 6) стежка до себе. Таким чином, образ “стебелінки” переростає в символ. “Стебелінка” – билина є узуальним символом¹.

На рівні узусу вона має певний, цілком конкретний запас асоціацій. Крім цього, “стебелінка” входить в текст Паскаля і мініатюру А. Содомери.

*Коли заглянемо в Паскалеві “Думки”
переймемося дивністю картини:*

¹ До узуальних символів відноситься такі слова, які і поза текстами мають великий запас асоціативних смислів: «свіча», «зерна», «вітер», «ранок», «осінь» і ін.

*природа дивиться на себе з-під руки
очима мислячої стебелини.*

Це створює, перш за все, ефект інтертекстуальності, але основне – “стебелина” на-рощує складну семантичну структуру, яка утворюється “кодом” есе “*Стебелинка*”, вищепроцитованою мініатюрою, віршем “*Горпинка*”, і – ширше – всім кодом творчості А. Содомори. Була зроблена спроба дешифрувати цей образ на метарівні – як макрометафору. Очевидно, що тут є і мета–метарівень, коли “стебелинка” перетворюється в образ такого широкого узагальнення, що починає функціонувати як універсальний, як одна із “моделей” художнього світу А. Содомори. Таким чином, можна зробити висновок, що заголовки поезій і прозових творів А. Содомори є часто “домінантами” [4, 204] його творів, великою мірою визначають і збагачують сприйняття, розуміння і інтерпретацію текстів. Їх можна назвати “абрєвіату́рою висловлювання” [3, 286], оскільки вони виділяють основну тему та лейтмотив творів, розкривають мотивування подій і вчинків, передають емоційне, оцінкове й експресивне відношення автора і втілюють філософсько-етичні ідеї.

Низка заголовків є завершеними в смисловому відношенні твори; такі заголовки можна вважати самостійними мікротекстами: “*Нескінченим до правди йдучи манівцем*”, “*Предметом володій - тоді пиши*”, “*Таки рікою час пливе*”, “*Невелемовна графіка зими*”, “*З погляду вічності – сумна нам всім печать*”, “*Вік золотий – бо золота не знав*”, “*Сльози речей*”, “*Зрубана тінь*”, “*З-за обрїю мовчання*”. Особливо ємними є заголовки в “*Студіях одного вірша*”: “*Несхитний дух над урвищем життя*”, “*Багатоголосе відлуння тиші*”, “*Самотній голос першої скрипки осені*”, “*У задзеркаллі образу*”, “*Час тихо налягає на весло*”, “*Сонета кришталєва філігрань*”. Можна стверджувати, що таким заголовкам притаманна гранична напруженість і щільність словесної тканини [2, 46–49] у них мова перевершує саму себе, всі її сторони напружені до краю, доходять до своїх останніх меж.

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика.-М., 1989. 2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.- М., 1975. 3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества.-М., 1979. 4. Выготский Л. С. Психология искусства.- М., 1968. 5. Косериу Е. Современное положение в лингвистике. - Изв. АН СССР, сер. Лит и яз., 1977, т.36, № 6. 6. Называть вещи своими именами.-М., 1986. 7. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Львів, 1936. 8. Содомора А. Сивий вітер. Львів, 2002. 9. Содомора А. Лініями долі. Львів, 2003. 10. Содомора А. Студії одного вірша. Львів, 2006. 11. Содомора А. Пригорща хвилин.-Львів, 2007. 12. The Oxford dictionary of thematic quotations.- Oxford, 2000.

В ЗАЗЕРКАЛЬЕ ЗАГЛАВИЙ АНДРИЯ СОДОМОРИ

Оксана Траченко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail:english_philology@ukr.net*

Виявлено два лейтмотива поезії і прози Андрія Содомори – лейтмотив “вечного возвращення” і лейтмотив самотності, супроводжуємого ностальгією.

Ключевые слова: заглавие, лейтмотив, “вечное возвращение”, одиночество, ностальгия.

THROUGH THE LOOKING-GLASS OF ANDRIY SODOMORA’S TITLES

Oksana Trachenko

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: english_philology@ukr.net*

Two leitmotifs in A.Sodomora’s prose and poetry were found – “eternal return” and loneliness/nostalgia.

Key words: title, leitmotiv, “eternal return”, loneliness, nostalgia.

Стаття надійшла до редколегії
14.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
27.10.2010 р.